

УДК 658:338.439

І.І. Світлишин

ЕФЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА: СУТНІСТЬ І ВИДИ

Розроблено підхід до визначення і систематизації основних видів ефекту функціонування підприємств аграрного сектору. Підхід базується на запропонованій моделі, що системно відображає всі стадії і види господарської діяльності підприємства, а також інтереси як товаровиробника, так і суспільства в особі широкого кола споживачів. Розроблено та обґрунтовано систему показників для кількісного виміру ефекту. Запропоновано підхід до обчислення узагальнюючих показників та інтегрального ефекту підприємства. Рис. 1, дж. 23.

Ключові слова: результат, ефект, підприємство, господарська діяльність, капітал, інвестиції, продукція, дохід, витрати, податки.

JEL D24

ВСТУП

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У процесі функціонування будь-яке підприємство здійснює різні види діяльності, ставить за мету отримання

проміжних та кінцевих результатів, тому наявність широкого спектру видів ефекту – це об'єктивна реальність, що притаманна господарській діяльності товаровиробника. Однак, реалізація стратегічних напрямів розвитку економіки вимагає формування чітких, дієвих завдань щодо діяльності товаровиробників та відповідного інструментарію для забезпечення їх виконання. Підвищення ефективності функціонування кожного підприємства в контексті зазначеного є одним із пріоритетних завдань. Тому необхідним є не лише систематизація всієї різноманітності видів ефекту, а й розробка на єдиній для всіх підприємств аграрного сектору основі методологічного підходу до формування і кількісного виміру як окремих видів, так і інтегрального ефекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. В науковій літературі міститься значна кількість праць вчених з проблем виявлення, систематизації та кількісного виміру видів ефекту функціонування підприємства. Вагомий внесок в контексті зазначеного зробили В. Амбросов, В. Андрійчук, П. Березівський, О. Бугуцький, В. Геєць, С. Дем'яненко, В. Дієсперов, А. Когут, Г. Котов, І. Лукінов, В. Месель-Веселяк, К. Оболенський, О. Онищенко, Б. Пасхавер, П. Стецюк, Г. Тарасенко, І. Червен, Г. Черевко, О. Шпичак, В. Яковлева та інші вчені. Разом з тим, наявність великого різноманіття підходів до виявлення та систематизації видів ефекту, і, як наслідок, широкого спектру методик їх кількісного виміру призводить до отримання різних, а й інколи діаметрально протилежних результатів оцінювання господарської діяльності товаровиробників. Що, в свою чергу, загострює проблему виміру, оцінювання та розробки системи заходів щодо зростання ефективності їх функціонування.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Виходячи з вище зазначеного, потребує уточнення сутність термінів «результат», «ефект», «господарська діяльність підприємства», на основі чого розробки методологічний підхід до виявлення та систематизації основних видів ефекту функціонування підприємств аграрного сектору. Окремим завданням є розробка системи показників для кількісного виміру ефекту, а також методичного підходу до визначення узагальнюючих показників та інтегрального ефекту підприємства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є розробка методологічного підходу до виявлення і систематизації основних видів ефекту функціонування підприємств аграрного сектору, а також системи показників ефекту для комплексного оцінювання стану розвитку товаровиробників.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Методи та методика дослідження. У процесі дослідження були використані наступні методи: категоріального аналізу – для уточнення сутності термінів «результат», «ефект», «господарська діяльність підприємства»; індукції та дедукції – для виявлення основних видів ефекту; аналізу і синтезу – для розробки системи показників ефекту; абстрактно-логічний – для обґрунтування отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У вітчизняній і зарубіжній економічній літературі наводяться різні тлумачення термінів «результат» і «ефект». Так у «Великій радянській енциклопедії» зазначено, що поняття «ефект» походить від лат. effectus – виконання, дія від efficio – дію, виконую. Може позначати: результат, наслідок яких-небудь причин, дій; сильне враження, вироблене будь-ким, чим-небудь; засіб, прийом, мета якого справити враження, здивувати або створити ілюзію чого-небудь[1]. Таке ж визначення ефекту наведено у

тлумачному словнику української мови, проте щодо економічного ефекту зазначено, що це корисний результат економічної діяльності, зиск від неї [2]. В економічних словниках ефект – це досягнутий результат в його матеріальному, грошовому, соціальному (соціальний ефект) вираженні [3,4]; кінцевий результат господарської діяльності організації, що характеризується різними вартісними та натуральними показниками [5]; величина перевищення результатів (Р) над існуючими витратами (З), що характеризується наступними показниками: абсолютним ($P-Z \text{ max}$); відносним ($P-Z / Z \text{ max}$) – характеризує ефект, отриманий з одиниці витрат [6]. Результат – це остаточний, кінцевий підсумок якого-небудь заняття, діяльності, розвитку; наслідок якої-небудь дії, якогось явища; сума, яку одержують після певних математичних дій; показник чого-небудь [7]. Виходячи з цього, поділяємо позицію тих вчених, які вважають, що результат може характеризувати як позитивні, так і негативні підсумки діяльності підприємства, а ефект характеризує корисність функціонування окремого процесу або системи в цілому, тобто позитивні тенденції в розвитку господарюючого суб'єкта [8].

Для визначення і систематизації основних видів ефекту функціонування підприємства з'ясуємо сутність господарської діяльності останнього. У Господарському кодексі України під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [9]. Тобто господарська діяльність проводиться у сфері створення та реалізації певних благ, які здійснюють кругообіг у межах певної організованої системи (інституту), якою є ринок. Також ця діяльність є систематичною і професійною, її мета – задоволення інтересів споживачів і реалізація на основі одержаного прибутку інтересів членів трудового колективу і власника майна підприємства. Крім того, ця діяльність завжди має цінову визначеність та породжує фіскальні обов'язки перед державою [10]. З наведеного визначення слідує наступне:

- господарська діяльність – це не лише процес виробництва і реалізації продукції (товарів, робіт і послуг). Це діяльність, яка включає чотири стадії (фази): виробництво, обмін, розподіл та споживання благ. Така ж позиція наведена і в економічній літературі: «... процес продуктивного використання засобів виробництва, реалізації виробленої продукції, надання послуг, розподілу та використання одержаного доходу (прибутку)» [11];

- господарська діяльність базується на поєднанні інтересів виробника та публічних інтересів (суспільства в особі широкого кола споживачів). Інтереси виробника полягають в одержанні прибутку чи інших вигод від господарської діяльності. Інтереси суспільства досить різноманітні: задоволення потреб споживачів у продукції; забезпечення зайнятості населення шляхом його залучення на засадах трудового найму до господарської діяльності; сплата суб'єктами господарювання обов'язкових платежів, місцевих податків і зборів; участь суб'єктів господарювання у благоустрої територій тощо.

В національному положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» зазначено, що господарська діяльність підприємства включає три види: операційну діяльність – основна діяльність підприємства тобто операції, пов'язані з виробництвом або реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), що є головною метою створення підприємства і забезпечують основну частку його доходу; інвестиційну діяльність – придбання та реалізація тих необоротних активів, а також тих фінансових інвестицій, які не є складовою частиною еквівалентів грошових коштів; фінансову діяльність – діяльність, яка призводить до змін розміру і складу власного та позикового

капіталів підприємства [12]. Дані види діяльності хоч і є самостійними, проте тісно взаємопов'язані між собою і органічно поєднані в єдине ціле.

Узагальнюючи все вище зазначене, вважаємо за доцільне визначити наявність ефекту за критерієм корисності (позитивний результат діяльності), а систематизацію виявлених видів ефекту здійснювати за схемою (рис. 1):

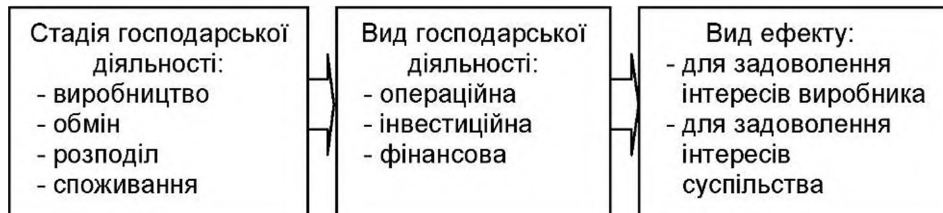

Рис. 1. Схема систематизації видів ефекту функціонування підприємства
Джерело: власні розробки автора

До аграрного сектору економіки належать підприємства сільського та рибного господарства, харчової промисловості і перероблення сільськогосподарських продуктів [13]. Метою їх діяльності є стабільне забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством на основі єдності власних економічних інтересів із соціальними та екологічними інтересами суспільства [14]. При цьому під економічними інтересами мається на увазі підвищення конкурентоспроможності виробленої продукції, ефективності функціонування підприємств, їх інвестиційної привабливості та фінансової безпеки. Соціальні інтереси суспільства полягають у сприянні товаровиробників аграрного сектору розвитку сільських населених пунктів та формуванню середнього класу на селі шляхом забезпечення зайнятості сільського населення та підвищення рівня його доходів. Екологічні інтереси виявляються у раціональному використанні земель сільськогосподарського призначення та зменшенні техногенного навантаження на навколишнє природне середовище.

Виходячи з цього, на стадії «виробництва» основними видами ефекту функціонування підприємств аграрного сектору є наступні:

- від операційної діяльності – обсяг виробленої продукції (виконаних робіт, наданих послуг) за звітний період, за умови, що вона (продукція) за параметрами якості відповідає встановленим вимогам. Даний ефект відображає інтереси суспільства в особі споживача як потенційна величина задоволених потреб у продукції, а інтереси виробника – як вартісна основа його грошових надходжень. Кількісний вимір зазначеного виду ефекту пропонуємо здійснювати за показниками:

1. Товарна продукція (*ТП*), що відображає обсяг виробленої продукції, яка призначена для задоволення потреб суспільства в особі споживача (застосовується до всіх підприємств аграрного сектору);

2. Валова продукція (*ВП*), яка включає товарну продукцію та продукцію для виробничих внутрішньогосподарських потреб виробника (застосовується лише до сільськогосподарських підприємств).

Ці показники, на нашу думку, варто визначити як у порівняльних (постійних) цінах – для точної характеристики фізичного обсягу виробленої продукції, так і в поточних цінах – для врахування досягнутого рівня її якісних параметрів. Розрахунки можна проводити в цілому по підприємству та в розрізі його структурних підрозділів.

- від інвестиційної діяльності ефектом є обсяг реального (виробничого та інтелектуального) і фінансового інвестування протягом звітного періоду. Він

(ефект) безпосередньо відображає інтереси виробника у кількісному та якісному поліпшенні господарської бази підприємства. Щодо відповідності інтересам суспільства, то останні відображені в ньому опосередковано – через створення додаткових робочих місць, підвищення рівня оплати праці працівників, поліпшення навколишнього природного середовища та благоустрою територій. Кількісний вимір даного виду ефекту пропонуємо здійснювати за показниками:

1. Для характеристики обсягу реального інвестування:

1.1. Приріст балансової вартості нематеріального капіталу (*ΔНК*), складовими елементами якого згідно Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» є: право користування природними ресурсами (право користування надрами, іншими ресурсами природного середовища, інформацією про природне середовище тощо); право користування майном (право користування земельною ділянкою відповідно до земельного законодавства, право користування будівлею, право на оренду приміщень тощо); право на комерційні позначення (права на торговельні марки, комерційні (фірмові) найменування тощо); права на об'єкти промислової власності (право на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, комерційні таємниці, у тому числі ноу-хау тощо); авторське право та суміжні з ним права (право на комп'ютерні програми, програми для електронно-обчислювальних машин, компіляції даних тощо); інші нематеріальні активи (право на провадження діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо) [15].

1.2. Приріст балансової вартості основного капіталу (*ΔОК*), що згідно Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» включає: земельні ділянки; капітальні витрати на поліпшення земель, не пов'язані з будівництвом; будівлі, споруди та передавальні пристрої; машини та обладнання; транспортні засоби; інструменти, прилади, інвентар; інші основні засоби [16]. Наведений склад основного капіталу може бути застосований щодо підприємств харчової промисловості і перероблення сільськогосподарських продуктів, в яких земельні ділянки не являються основним засобом виробництва, але в аграрних підприємствах вважаємо за необхідне земельний капітал (земельні ділянки та капітальні витрати на поліпшення земель) виділяти із складу основного капіталу і оцінювати за окремим показником (чи системою показників).

1.3. Приріст вартості земельного капіталу (для аграрних підприємств), що визначена за офіційною методикою та скорегована на коефіцієнт індексації (*ΔЗК*).

1.4. Приріст балансової вартості довгострокового біологічного капіталу (*ΔДБК*), яким відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи» є біологічні активи, здатні давати сільськогосподарську продукцію та/або приносити в інший спосіб економічні вигоди протягом періоду, що перевищує 12 місяців (робоча та продуктивна худоба; багаторічні насадження; інші довгострокові біологічні активи) [17].

1.5. Приріст вартості оборотного капіталу (*ΔОБК*) – тієї його частини, яка пов'язана з капітальними вкладеннями. Такими складовими елементами оборотного капіталу можуть бути виробничі запаси (сировина, основні й допоміжні матеріали, комплектуючі вироби та інші матеріальні цінності, що призначені для виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, обслуговування виробництва й адміністративних потреб), поточні біологічні активи (тварини на вирощуванні та відгодівлі; біологічні активи в стані біологічних перетворень (крім тварин на вирощуванні та відгодівлі); інші поточні біологічні активи), витрати майбутніх періодів (витрати, пов'язані з підготовчими до

виробництва роботами, з освоєнням нових виробництв та агрегатів; сплачені авансом орендні платежі тощо).

1.6. Приріст авансованого фонду оплати праці ($\Delta ЛК$), що у вартісному виразі акумулює кількісні та якісні параметри застосовуваного людського капіталу, зокрема: загальну облікову кількість штатних працівників; з них на умовах повного робочого дня, у працездатному віці, які мають повну вищу освіту тощо.

1.7. Узагальнюючий показник обсягу реального інвестування – приріст вартості операційного капіталу ($\Delta K_{од}$) – для аграрних підприємств визначається за формулою:

$$\Delta \hat{L}_{д} = \Delta \hat{L} + \Delta \hat{L} + \Delta \zeta \hat{L} + \Delta \hat{A} \hat{A} \hat{L} + \Delta \hat{I} \hat{a} \hat{L} + \Delta \hat{L} \hat{L} . \quad (1)$$

Для підприємств харчової промисловості і перероблення сільськогосподарських продуктів формула розрахунку даного показника не передбачає виокремлення приросту земельного капіталу;

2. Для характеристики обсягу фінансового інвестування:

2.1. Приріст вартості довгострокових фінансових інвестицій, які обліковуються за методом участі в капіталі інших підприємств ($\Delta \Phi I_{д}$). Згідно Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 12 «Фінансові інвестиції» до них належать фінансові інвестиції в асоційовані підприємства, дочірні підприємства, у спільну діяльність із створенням юридичної особи (спільного підприємства) [18].

2.2. Приріст вартості інших довгострокових фінансових інвестицій ($\Delta \Phi I_{д}$), до яких належать інвестиції в акції, облігації, частки і паї у статутному капіталі інших підприємств, тобто усі інші фінансові вкладення (крім фінансових інвестицій, що обліковуються за методом участі в капіталі) на період понад один рік, а також усі інші інвестиції, котрі не можуть бути вільно реалізовані у будь-який момент часу.

2.3. Приріст вартості поточних фінансових інвестицій (крім інвестицій, які є еквівалентами грошових коштів) ($\Delta \Phi I_{п}$). До них відносять вкладення тимчасово вільних коштів у банківські депозити, короткострокові цінні папери та інші дохідні фінансові інструменти з метою формування ліквідних резервів та одержання доходів. Окрім цього, поточними можуть бути й інвестиції в асоційовані, дочірні підприємства та спільну діяльність зі створенням юридичної особи, якщо вони придбані та утримуються виключно для продажу протягом 12 місяців з дати придбання [19].

2.4. Узагальнюючий показник – приріст вартості фінансових інвестицій ($\Delta \Phi$), що може бути розрахований за формулою:

$$\Delta \hat{O}^2 = \Delta \hat{O}^2_{д} + \Delta \hat{O}^2_{п} + \Delta \hat{O}^2_{I} ; \quad (2)$$

3. Узагальнюючий показник ефекту від інвестиційної діяльності – приріст вартості дійсного капіталу підприємства ($\Delta ДК$) – обчислюється за формулою:

$$\Delta \hat{A} \hat{L} = \Delta \hat{L}_{д} + \Delta \hat{O}^2 ; \quad (3)$$

- від фінансової діяльності ефектом є обсяг сформованого протягом звітного періоду фінансового капіталу. Останній розуміємо як грошовий капітал, мобілізований з різних джерел з метою фінансового забезпечення господарської діяльності, розширення можливостей для підвищення ефективності функціонування та отримання доходу для власників підприємства. З чого слідує, що даний ефект безпосередньо відображає інтереси виробника. Інтереси суспільства в ньому відбиті опосередковано – через створення фінансових

можливостей для отримання соціальних та екологічних ефектів від ведення бізнесу суб'єктом господарювання в галузі (аграрній сфері). Кількісний вимір ефекту може бути здійснений за показниками:

1. Приріст вартості власного капіталу (ΔBK), що визначається як сума приросту вартості зареєстрованого (пайового) капіталу (зафіксованої в установчих документах величини статутного капіталу, іншого зареєстрованого капіталу, а також пайового капіталу), капіталу у дооцінках (величини дооцінки необоротних активів і фінансових інструментів) і додаткового капіталу (емісійного доходу, вартості безкоштовно отриманих необоротних активів, величини капіталу, який вкладено засновниками понад статутний капітал, накопичених курсових різниць, які відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку відображаються у складі власного капіталу та інших складових). Приріст за звітний період нерозподіленого прибутку і резервного капіталу у склад власного капіталу на стадії «виробництва» не включено, оскільки він (приріст нерозподіленого прибутку і резервного капіталу) формується на стадії «розподілу».

2. Приріст вартості позичкового капіталу (ΔPK), що є сумарною величиною від довгострокових зобов'язань (довгострокових кредитів банків, інших довгострокових зобов'язань, цільового фінансування) та поточних зобов'язань (короткострокових кредитів банків, векселів виданих, доходів майбутніх періодів). Відстрочені податкові зобов'язання, пенсійні зобов'язання, довгострокові та поточні забезпечення, а також поточну кредиторську заборгованість у склад позичкового капіталу як показника ефекту від фінансової діяльності не включено, виходячи із їх економічної сутності (впливу на ділову репутацію підприємства). При цьому позичковий капітал буде вважатися ефектом від фінансової діяльності лише за умови, що його величина не призводить до зниження коефіцієнта фінансової незалежності за критичну межу – 0,5 і відсоткова ставка за кредитом та іншими зобов'язаннями не зумовлює зниження рівня рентабельності власного капіталу підприємства, тобто є меншою за рівень рентабельності фінансового (загального авансованого) капіталу.

3. Узагальнюючий показник ефекту від фінансової діяльності – приріст вартості фінансового капіталу (ΔFK) – розраховується за формулою:

$$\Delta \hat{O} \hat{E} = \Delta \hat{A} \hat{E} + \Delta \hat{I} \hat{E} \quad (4)$$

Загальний ефект від господарської діяльності підприємств аграрного сектору на стадії «виробництва» (E_B) пропонуємо визначати за формулою:

$$\hat{A}_j = (\hat{A} \hat{I} (\hat{a} \hat{a} \hat{I} \hat{I}) + \Delta \hat{O}^2) \cdot \times_{\hat{O} \hat{E}(\hat{A})} \quad (5)$$

де $\hat{A}_{FK(E)}$ – частка фінансового капіталу, який є ефектом від фінансової діяльності, у загальній величині пасивів підприємства (при цьому як фінансовий капітал – ефект, так і загальна величина пасивів не повинні містити приріст за звітний період нерозподіленого прибутку та резервного капіталу). Даний показник дає змогу здійснити корегування сумарної величини ефекту від операційної та інвестиційної діяльності на результати фінансової діяльності суб'єктів господарювання, тобто врахувати якісні параметри сформованої і застосовуваної фінансової бази для ведення господарської діяльності.

На стадії «обміну» основними видами ефекту є наступні:

- від операційної діяльності – чистий дохід від реалізації продукції та інші грошові надходження операційного характеру, отримані протягом звітного періоду. Інтереси виробника відображені в даному ефекті в якості основного

вхідного грошового потоку на підприємство, інтереси суспільства: в особі споживача – як обсяг фактично задоволених потреб у продукції. Кількісний вимір ефекту пропонуємо здійснювати за показниками:

1. Чистий дохід від реалізації продукції ($\dot{A}_{DP}$), що визначається як різниця між отриманим доходом від реалізації продукції і наданими знижками, вартістю повернутих раніше проданих товарів, доходами, що за договорами належать комітентам (принципалам тощо), сумою податків і зборів.

2. Інші операційні доходи ($\dot{A}_{IO}$), які включають: дохід від операційної оренди активів; дохід від операційних курсових різниць; відшкодування раніше списаних активів; дохід від роялті, відсотків, отриманих на залишки коштів на поточних рахунках в банках; дохід від реалізації оборотних активів (крім фінансових інвестицій), оборотних активів, утримуваних для продажу, та групи вибуття; дохід від списання кредиторської заборгованості; одержані штрафи, пені, неустойки тощо [20].

3. Узагальнюючий показник ефекту – дохід від операційної діяльності ($\dot{A}_{OD}$) – розраховується за формулою:

$$\dot{A}_{IA} = \times \dot{A}_{ID} + \dot{A}_{IF} ; \quad (6)$$

- від інвестиційної діяльності ефектом є дохід від фінансового інвестування, отриманий протягом звітного періоду (адже дохід від реального інвестування акумулюється в операційному доході). Інтереси виробника відображені в ньому (ефекті) в якості додаткових грошових надходжень на підприємство, інтереси суспільства – опосередковано, через створення на підприємстві додаткових можливостей для отримання соціальних та екологічних ефектів від діяльності. Для кількісного виміру ефекту можна застосовувати наступні показники:

1. Дохід від участі в капіталі ($\dot{A}_{UK}$), що характеризує величину грошових надходжень від інвестицій в асоційовані, дочірні або спільні підприємства, облік яких ведеться методом участі в капіталі.

2. Інші фінансові доходи ($\dot{A}_{IF}$) у вигляді дивідендів, відсотків та інших доходів, отриманих від фінансових інвестицій (крім доходів, які обліковуються за методом участі в капіталі).

3. Інші доходи ($\dot{A}_{I}$), що включають: дохід від реалізації фінансових інвестицій; дохід від неопераційних курсових різниць; дохід підприємств (крім тих, основною діяльністю яких є торгівля цінними паперами) від зміни балансової вартості фінансових інструментів, які оцінюються за справедливою вартістю, та інші доходи, які виникають у процесі господарської діяльності, але не пов'язані з операційною діяльністю підприємства [21].

4. Узагальнюючий показник – дохід від фінансового інвестування ($\dot{A}_{\phi}$) – визначається за формулою:

$$\dot{A}_{\phi} = \dot{A}_{\phi E} + \dot{A}_{\phi \phi} + \dot{A}_{\phi I} ; \quad (7)$$

- від фінансової діяльності ефект акумулюється в операційному доході та доході від фінансового інвестування, виходячи із функціонального змісту такої діяльності на підприємствах аграрного сектору.

Загальний ефект від господарської діяльності підприємств аграрного сектору на стадії «обміну» (E_{ϕ}) пропонуємо визначати за формулою:

$$\dot{A}_I = (\dot{A}_{IA} + \dot{A}_{\phi}) \cdot \times \phi_{E(I)} . \quad (8)$$

На стадії «розподілу» основними видами ефекту є:

- від операційної діяльності – обсяг грошових коштів за звітний період, направлених на відтворення виробничо спожитого капіталу, здійснення відрахувань на соціальні заходи та сплату податків і зборів. Даний ефект відображає інтереси виробника в контексті забезпечення стабільності операційної діяльності, а інтереси суспільства – в якості отриманих грошових надходжень до бюджету та Пенсійного фонду України. Кількісний вимір ефекту може бути здійснений за показниками:

1. Обсяг грошових коштів на покриття операційних витрат без відрахувань на соціальні заходи (B_o). Даний показник характеризує величину витрат на виробництво, збут, управління та інші операційні заходи, яких зазнало підприємство в процесі діяльності. Визначається як сумарний результат від матеріальних затрат, витрат на оплату праці, амортизації та інших операційних витрат (з розділу III «Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід)»). При цьому він (показник) очищений від повторного рахунку, оскільки не містить внутрішнього обороту, тобто тих витрат, які становлять собівартість продукції (робіт, послуг), що вироблена і спожита безпосередньо підприємством. Крім того, собівартість реалізованих запасів у ньому не наводиться, тобто грошові кошти направляються на покриття лише продуктивних витрат.

2. Обсяг відрахувань на соціальні заходи ($B_{cз}$) – сума єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Показує внесок підприємства у задоволення соціальних потреб суспільства.

3. Сума сплачених підприємством до бюджету податків і зборів ($ПЗ_o$), до яких належать: податок на додану вартість; акцизний податок (сплачують підприємства тютюнової та спиртової промисловості); інші вирахування з доходу; податок на прибуток (що конкретно не ототожнюється з фінансовою або інвестиційною діяльністю); екологічний податок; плата за землю; інші податки і збори від операційної діяльності. При цьому, сільськогосподарські товаровиробники можуть сплачувати фіксований сільськогосподарський податок за умови, що частка сільськогосподарського товаровиробництва у них за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 %. В такому разі вони звільняються згідно ст. 307 Податкового кодексу України від сплати таких податків і зборів: податку на прибуток; земельного податку (крім земельного податку за земельні ділянки, що не використовуються для ведення сільськогосподарського товаровиробництва); збору за спеціальне використання води тощо. Підприємства харчової промисловості і перероблення сільськогосподарських продуктів можуть сплачувати єдиний податок, якщо відповідають вимогам, зазначеним у главі 1 розділу XIV Податкового кодексу України. Тоді вони не сплачують згідно підрозділу 8 розділу XX Податкового кодексу України такі податки і збори: податок на прибуток; земельний податок, крім земельного податку за земельні ділянки, що не використовуються для ведення підприємницької діяльності; збір за спеціальне використання води тощо.

4. Узагальнюючий показник – обсяг грошових коштів на покриття операційних витрат, здійснення відрахувань на соціальні заходи та сплату податків і зборів ($B_{oд}$) – розраховується за формулою:

$$\hat{A}_{Ii} = \hat{A}_I + \hat{A}_{\text{сз}} + \hat{I}C_I ; \quad (9)$$

- від інвестиційної діяльності (фінансового інвестування) ефектом є обсяг грошових коштів за звітний період, направлених на покриття витрат на проценти та інші запозичення підприємства. Інтереси виробника даний ефект відображає в якості підтвердження власної ділової репутації та створення умов для

подальшого розвитку господарської діяльності. Інтереси суспільства відбиті в ньому опосередковано – через розширення можливостей суб'єктів господарювання щодо створення суспільно корисного продукту. Кількісний вимір ефекту можна здійснити за показником обсяг грошових коштів на покриття фінансових витрат (B_{ϕ}), до яких відносяться витрати на проценти за користування отриманими кредитами, за випущеними облігаціями, за фінансовою орендою тощо та інші витрати підприємства, пов'язані із запозиченнями [22].

- від фінансової діяльності ефектом є приріст за звітний період величини нерозподіленого прибутку ($\Delta\Pi$) та резервного капіталу (ΔPK) підприємства. Інтереси виробника відображені в ньому в якості створення можливостей для розширеного відтворення всіх факторів виробництва та покриття ймовірних у майбутньому непередбачених збитків і втрат; інтереси суспільства – через можливість покращення рівня соціальної забезпеченості працівників, підвищення родючості землі (у сільськогосподарських підприємствах), поліпшення стану навколишнього середовища (благоустрою територій).

Загальний ефект від господарської діяльності підприємств аграрного сектору на стадії «розподілу» (E_p) пропонуємо визначати за формулою:

$$\hat{A}_D = (\hat{A}_{I_A} + \hat{A}_O + \Delta\hat{I} + \Delta f\hat{E}) \cdot \times_{\text{def}(i)} \quad (10)$$

На стадії «споживання» основними видами ефекту є:

- від операційної діяльності – сформований на кінець звітного періоду виробничий (включаючи земельний) та людський капітал. Даний ефект відображає інтереси виробника як сформований господарський (операційний) потенціал, а інтереси суспільства – як потенціал для задоволення потреб у продукції, соціальних та екологічних корисних результатах від діяльності. Для кількісного виміру ефекту можна застосовувати наступні показники:

1. Для характеристики обсягу виробничого капіталу:

1.1. Балансова (залишкова) вартість нематеріального капіталу (HK).

1.2. Балансова вартість основного капіталу (OK).

1.3. Вартість земельного капіталу (для аграрних підприємств), що обчислюється за формулою:

$$\zeta\hat{E} = \hat{A}\zeta \cdot \hat{E}_z + \hat{A}_{I\zeta} \quad (11)$$

де $ЗК$ – вартість земельного капіталу підприємства, тис. грн;

$BЗ$ – вартість земельних ресурсів, тис. грн;

K_{in} – коефіцієнт індексації вартості земельних ресурсів, що розраховується виходячи із середньорічного індексу інфляції;

$B_{пз}$ – капітальні витрати на поліпшення земельних ресурсів, не пов'язані з будівництвом, тис. грн.

1.4. Балансова вартість довгострокового біологічного капіталу ($ДБК$).

1.5. Вартість гудвілу (Γ), під яким розуміємо ділову репутацію підприємства, його добре ім'я, ділові зв'язки, партнерство тощо. Визначається даний показник шляхом різниці між ринковою вартістю підприємства і балансовою вартістю його активів.

1.6. Вартість оборотного капіталу ($ОбК$), складовими елементами якого є: виробничі запаси, поточні біологічні активи, гроші та їх еквіваленти, витрати майбутніх періодів. Незавершене виробництво (включаючи продукцію, яка не відповідає встановленим вимогам), готову продукцію (запаси продукції на

складі), товари (залишки нереалізованих товарів), векселі одержані та дебіторську заборгованість у склад оборотного капіталу як показника ефекту не віднесено, виходячи із економічного змісту даних активів.

1.7. Узагальнюючий показник – обсяг виробничого капіталу (K_B) – для аграрних підприємств обчислюється за формулою:

$$\hat{E}\hat{A} = \hat{I}\hat{E} + \hat{I}\hat{E} + \zeta\hat{E} + \bar{A}\hat{A}\hat{E} + \bar{A} + \hat{I}\hat{a}\hat{E} . \quad (12)$$

Для підприємств харчової промисловості і перероблення сільськогосподарських продуктів формула розрахунку даного показника не передбачає виокремлення земельного капіталу;

2. Для характеристики величини людського капіталу:

2.1. Облікова кількість штатних працівників на умовах повного робочого дня.

2.2. Облікова кількість штатних працівників у працездатному віці.

2.3. Облікова кількість штатних працівників, які мають повну вищу освіту.

2.4. Загальна облікова кількість штатних працівників.

2.5. Авансований фонд оплати праці (LK), як узагальнюючий показник застосовуваного людського капіталу, розраховується за формулою [23]:

$$\hat{E}\hat{E} = \frac{\hat{O}\hat{I}\hat{I}}{\hat{E}\hat{I}\hat{a}} , \quad (13)$$

де $\Phi O I$ – обсяг витрат на оплату праці за звітний період, тис. грн;

$K_{об}$ – коефіцієнт обороту оборотного капіталу, що визначається відношенням виробничих (операційних) витрат без амортизації до середньорічної вартості оборотного капіталу.

3. Узагальнюючий показник ефекту від операційної діяльності – обсяг операційного капіталу ($K_{од}$) – визначається за формулою:

$$\hat{E}\hat{I}\hat{A} = \hat{E}\hat{A} + \hat{E}\hat{E} . \quad (14)$$

- від інвестиційної діяльності (фінансового інвестування) ефектом є вартість на кінець звітного періоду фінансових інвестицій. Інтереси виробника відображені в ньому в якості сформованого потенціалу для отримання додаткових грошових надходжень на підприємство, інтереси суспільства – опосередковано, через створення на підприємстві додаткового потенціалу для отримання соціальних та екологічних ефектів від діяльності. Кількісний вимір ефекту можна здійснити за показниками:

2.1. Вартість довгострокових фінансових інвестицій, які обліковуються за методом участі в капіталі інших підприємств ($\Phi I_{д}$).

2.2. Вартість інших довгострокових фінансових інвестицій ($\Phi I_{д}$).

2.3. Вартість поточних фінансових інвестицій, за виключенням тих, які є еквівалентами грошових коштів ($\Phi I_{п}$).

2.4. Узагальнюючий показник – вартість фінансових інвестицій (ΦI) – розраховується за формулою:

$$\hat{O}^2 = \hat{O}^2_{\bar{A}} + \hat{O}^2_{\bar{A}} + \hat{O}^2_I ; \quad (15)$$

- від фінансової діяльності ефектом є сформований на кінець звітного періоду фінансовий капітал. Інтереси виробника ефект відображає в якості сформованого фінансового потенціалу для здійснення господарської діяльності, 84

інтереси суспільства – опосередковано, через створення на підприємстві фінансових можливостей для отримання соціальних та екологічних ефектів від функціонування останнього. Для кількісного виміру ефекту застосовуються показники:

1. Вартість власного капіталу (BK), що визначається як сума зареєстрованого (пайового) капіталу, капіталу у дооцінках, додаткового капіталу, резервного капіталу і нерозподіленого прибутку. При цьому, якщо на кінець звітного періоду підприємство має неоплачений та/або вилучений капітал, то величину такого капіталу віднімають від отриманого раніше результату.

2. Вартість позичкового капіталу (PK), що є сумарною величиною від довгострокових зобов'язань (довгострокових кредитів банків, інших довгострокових зобов'язань, цільового фінансування) і поточних зобов'язань (короткострокових кредитів банків, векселів виданих, доходів майбутніх періодів). Інші види зобов'язань та забезпечень у склад позичкового капіталу як показника ефекту не включені, оскільки їх використання як джерела фінансування господарської діяльності не призводить до зміцнення ділової репутації підприємства. При цьому позичковий капітал буде вважатися ефектом від фінансової діяльності лише за умови, що його величина не зумовлює зниження коефіцієнта фінансової незалежності за критичну межу – 0,5 і відсоткова ставка за кредитом та іншими зобов'язаннями не призводить до зниження рівня рентабельності власного капіталу підприємства.

3. Узагальнюючий показник ефекту від фінансової діяльності – обсяг фінансового капіталу (FK) – обчислюється за формулою:

$$\hat{O}\hat{E} = \hat{A}\hat{E} + \hat{I}\hat{E} \quad (16)$$

Загальний ефект від господарської діяльності підприємств аграрного сектору на стадії «споживання» (E_C) може бути визначений за формулою:

$$\hat{A}_{\hat{N}} = (\hat{E}_{\hat{I}\hat{A}} + \hat{O}^2) \cdot \times_{\hat{O}\hat{E}}, \quad (17)$$

де $\hat{C}_{FK}$ – частка фінансового капіталу, який є ефектом від фінансової діяльності, у загальній величині пасивів підприємства.

Інтегральний ефект функціонування підприємств аграрного сектору (E_I), який включає ефекти від усіх стадій і видів господарської діяльності, а також відображає ступінь задоволення інтересів як виробників, так і суспільства, пропонуємо розраховувати за формулою:

$$\hat{A}_I = (\hat{E}_{\hat{I}\hat{A}} + \hat{O}^2 + \hat{I}\hat{C}_D + \hat{A}_{\hat{N}C} + \hat{I}\hat{C}_I) \cdot \times_{\hat{O}\hat{E}}. \quad (18)$$

ОБГОВОРЕННЯ

Обґрунтування отриманих результатів. Наведений підхід до виявлення, систематизації і виміру ефекту функціонування підприємств аграрного сектору сприятиме розв'язанню наступних завдань:

- формування зацікавленого в довгостроковому ефективному господарюванні відповідального виробника/користувача (власника) землі, оскільки ключовою складовою ефекту, як видно з формули 18, є обсяг сформованого для ведення господарської діяльності капіталу;

- упередження загроз продовольчій безпеці та забезпечення її в умовах глобалізації в наслідок активізації (через врахування результатів) всіх трьох видів діяльності на підприємстві: операційної, інвестиційної та фінансової;

- стимулювання раціонального і ефективного використання земель сільськогосподарського призначення (в аграрних підприємствах) шляхом акцентування уваги на зростанні вартості земельного капіталу підприємств;

- збільшення внеску підприємств у задоволення соціальних потреб суспільства (підвищення рівня доходів працівників, обсягу відрахувань на соціальні заходи, збільшення кількості робочих місць тощо) через виокремлення із складу операційного капіталу людського капіталу (надання йому такої ж пріоритетної позиції як і виробничому капіталу);

- забезпечення наповнення місцевих і державного бюджету надходженнями у формі податків і зборів від господарської діяльності підприємств;

- об'єктивне оцінювання результатів господарювання підприємств різних форм власності й організаційно-правових форм господарювання в контексті розвитку багатокладності в аграрному секторі.

Висновки

1. За результатами категоріального аналізу праць вчених уточнено сутність термінів «результат» і «ефект». Так, вважаємо, що результат – це остаточний, кінцевий підсумок (наслідок) діяльності, який може бути як позитивним, так і негативним; ефект характеризує корисність функціонування окремого процесу або системи в цілому, тобто позитивні наслідки діяльності господарюючого суб'єкта.

2. Для виявлення і систематизації основних видів ефекту функціонування підприємств аграрного сектору розроблено методологічний підхід, що базується на моделі, яка системно відображає чотири стадії господарського процесу: виробництва обміну, розподілу та споживання, – три види діяльності: операційну, інвестиційну і фінансову, – та інтереси товаровиробника і суспільства в особі широкого кола споживачів.

3. Розроблено систему показників ефекту і запропоновано методичний підхід до визначення узагальнюючих показників та інтегрального ефекту, що дає змогу системно і комплексно оцінювати стан господарської діяльності аграрних товаровиробників, а також сприятиме розв'язанню окремих актуальних проблем в галузі.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку. На основі застосування запропонованого методологічного підходу до виявлення і систематизації основних видів ефекту функціонування підприємств аграрного сектору, а також методичного підходу до їх кількісного виміру визначення основних видів ефективності, їх систематизація та розробка методичного підходу до оцінювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Велика радянська енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bse.sci-lib.com>. – Загл. з екрана.
2. Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uktdic.appspot.com> – Загл. з екрана.
3. Современный экономический словарь [Електронний ресурс] / Райзенберг Б., Лозовский Л., Стародубцева Е. – Режим доступу: <http://vocable.ru/dictionary/88>. – Загл. з екрана.
4. Экономика и право: словарь-справочник [Електронний ресурс] / Л.П.Кураков. – Режим доступу: <http://vocable.ru/dictionary/80>. – Загл. з екрана.
5. Экономический глоссарий [Електронний ресурс] // Бизнес-портал "В Деле". – Режим доступу: <http://vocable.ru/dictionary/658>. – Загл. з екрана.
6. Словарь терминов по экспертизе и управлению недвижимостью [Електронний ресурс] / О.М. Скоморохова, А.В. Угляница. – Режим доступу: <http://vocable.ru/dictionary/929>. – Загл. з екрана.

7. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua>. – Загл. з екрана.
8. Ковальчик, О. Визначення економічної сутності дефініції «провайдинг ефективності» [Електронний ресурс] / О. Ковальчик // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2011. – Вип. 2 (5). – Режим доступу до журн.: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11koadpe.pdf>. – Загл. з екрана.
9. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>. – Загл. з екрана.
10. Господарський кодекс України з коментарями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/hku/85-hku/2555-3.html>. – Загл. з екрана.
11. Основи економічної теорії [Текст]: підручник / За ред. проф. Мочерного С.В. – Тернопіль: АТ «Тарнекс», 1993. – С.229-231.
12. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buhgalter911.com/Res/NPSBO/NPSBO1.aspx>. – Загл. з екрана.
13. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 № 2982-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>. – Загл. з екрана.
14. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p>. – Загл. з екрана.
15. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buhgalter911.com/Res/PSBO/PSBO8.aspx>. – Загл. з екрана.
16. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buhgalter911.com/Res/PSBO/PSBO7.aspx>. – Загл. з екрана.
17. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buhgalter911.com/Res/PSBO/PSBO30.aspx>. – Загл. з екрана.
18. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 12 «Фінансові інвестиції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buhgalter911.com/Res/PSBO/PSBO12.aspx>. – Загл. з екрана.
19. Терещенко, О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання [Текст]: навч. посібник. / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2003. – 554 с.
20. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buhgalter911.com/Res/PSBO/PSBO15.aspx>. – Загл. з екрана.
21. Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://buhgalter911.com/Res/Zakoni/MetodRek/metod_fin_otch_433.aspx. – Загл. з екрана.
22. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 31 «Фінансові витрати» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buhgalter911.com/Res/PSBO/PSBO31.aspx>. – Загл. з екрана.
23. Андрійчук, В.Г. Економіка аграрних підприємств [Текст]: підручник / В.Г. Андрійчук. – К.: ІЗМН, 1996. – С. 272.

Рецензент статті
Д.е.н., проф. Бузько І.Р.

Стаття надійшла до редакції
26.02.2014 р.